

КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

Мілевська О.П.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ЗВУКО-СКЛАДОВА СТРУКТУРА СЛОВА: СПЕЦИФІКА ДІАГНОСТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ЛОГОПЕДА

Проблема звукової та складової структури слова тривалий час є актуальним напрямком досліджень у галузях логопедії, лінгвістики, психолінгвістики, лінгводидактики, що пояснюється значенням навичок складоутворення для розвитку експресивного мовлення малюка в цілому. Поняття «складова структура» характеризується кількома параметрами: кількість складів, лінійна послідовність складів, наголошеність, модель самого складу (його звукове наповнення) [1; 2; 3].

Стійкі порушення складової структури (зменшення кількості, перестановка чи асимілятивне дублювання складів, порушення кількості чи послідовності звуків у межах складу, ін.) є одним із критеріїв моторної алалії, дизартрії. Тому у сучасній логопедії розглядають здатність до оволодіння звуко-складовою структурою як діагностико-прогностичну ознаку, що дозволяє розпізнати мовленнєві розлади різного типу.

В цілому, порушення звуко-складової структури слова знижують у дітей розбірливість мовлення, гальмують становлення лексико-семантичних та лексико-граматичних узагальнень, негативно позначаються на опануванні грамоти (О. Корнєв, Е. Данілавічюте, Н. Чередніченко ін.). Відповідно, з позицій практичної логопедії набуває уваги методична проблема діагностики та корекції вмінь звуко-складового структурування у дітей.

Метою статті є висвітлення специфіки методичного наповнення діагностичних завдань для виявлення особливостей умінь звуко-складового та ритміко-складового структурування.

Передусім зазначимо, що науково-методичний арсенал сучасного логопеда відзначається наявністю достатньої кількості матеріалів щодо

змісту та процедури обстеження звуко-складової структури слів у дітей (праці З. Агранович, Г. Бабіної, С. Большакової, Г. Блінової, О. Грибової, І. Коненкової, А. Малярчук, А. Маркової, Ю. Рібцун, М. Савченко, Н. Сафонкіної, Т. Ткаченко, Т. Філічової, Н. Фотекової та ін.). Діагностувати цей компонент мовлення науковці та методисти рекомендують, починаючи з 3-річного віку дитини, оскільки цей вік визначено межею опанування базовими типами ритміко-складової структури слова [3]. Для проведення діагностики складової структури слова у дітей логопеди традиційно використовують завдання на відтворення слів з різною кількістю та різними типами складів (різної фонетичної структури), а серед діагностичних прийомів – самостійне та відображене називання дитиною малюнків, назви яких становлять певні типи звуко-складових структур; самостійне та відображене промовляння фраз (в т.ч., до малюнків) [2].

Сучасні дослідження з нейропсихології, психолінгвістики (праці І. Зимньої, С. Цейтлін, ін.) свідчать про детермінацію процесів звуко-складового структурування механізмами оптико-просторової орієнтації, просторово-часового аналізу, мовнорухової реалізації та контролю, мовнослухового сприймання та контролю, механізмами серійно-послідовної переробки інформації [2; 3]. Тому до комплексу діагностичних завдань додають завдання для визначення стану розвитку цих немовленневих процесів.

Водночас, з позицій психофізіології (Д. Фарбер, М. Безруких) важливим чинником формування складової структури слова у дитини виступає ритмічна здатність, яка реалізується в навичках сприймання та відтворення ритму. У цьому зв'язку, поряд з поняттям «звуко-складова структура» виокремлюється поняття «ритміко-складової» структури слова, яка передбачає відтворення правильного місця словесного наголосу та відображення послідовності наголошених і ненаголошених складів (І. Зимняя, М. Жинкін, О.О. Леоньев та ін.).

У нашому дослідженні ми зосередили увагу саме на словесному наголосі, як об'єкті логодіагностики. Правильно вжитий наголос, як вважають філологи, педагоги, психолінгвісти, є ознакою культурного, грамотного мовлення. Наголос також має значення для опанування навичок звуко-складового структурування та для становлення лексичних, семантичних, граматичних узагальнень, адже в українській мові наголос виконує ряд функцій: конститутивну, ідентифікаційну, синтагматичну, семантико-граматичну, парадигматичну (М. Погрібний).

Безумовно, кожна з них посідає чільне місце у психолінгвістичній структурі мовленнєвої діяльності. Та з огляду на значимість для дитини умінь оперувати словесним наголосом у зв'язку зі зміною лексичної чи граматичної семантики, розуміти категоріальну приналежність різних лексем, вважаємо доцільним розглянути специфіку парадигматичної функції словесного наголосу.

Зазначимо, що ця функція у контексті мовної системи визначає окремі слова та класи слів у їхньому протиставленні [1; 3]. Парадигматична функція наголосу реалізується двох аспектах:

- 1) смислорозрізнення;
- 2) форморозрізнення.

Залежно від місця наголошеного складу може змінюватись семантичне значення слова – таким чином об'єктивується смисло-розрізнявальна функція наголосу. Зокрема, слова-омографи (ті, що мають однакове написання, однакову кількісно-фонетичну та лінійно-фонетичну структуру, але різне місце наголосу, виражають різні лексичні значення. Наприклад: *му́ка* (страждання) – *мука́* (борошно/розмовн.); *о́рган* (частина тіла) – *орга́н* (музичний інструмент); *а́тлас* (збірка мап) – *атла́с* (тканина), тощо. Переважно, слова-омографи представлені класом іменників. Але вони також зустрічаються серед прикметників (напр., *гла́дкий* (рівний) – *гладкі́й* (повний), *пра́ва* (сторона) – *права́* (має рацію, ін.), серед прислівників (*ніко́ли* (у жодний час) – *ніколи* (немає часу), *за́раз* (негайно) – *зара́з* (за один раз), ін.). Найменше слів-омографів серед дієслів: *сі́яти* (кидати насіння у землю) – *сіяти* (світитися), *тве́рдити* (запевняти) – *тверди́ти* (повторювати), *запла́чу* (буду плакати) – *заплачу́* (розрахуюсь), ін.

Слова-омографи не завжди належать до однієї частини мови. Так, можуть зустрічатись пари іменник-дієслово (*бра́ти* (дієслово) – *брати́* (сиблінги), *пи́ла* (дієслово жін. роду, мин. часу від дієслова пити) – *пила́* (інструмент); іменник-прикметник: *ма́ла* (дієслово жін. роду, мин. часу, одн.) – *мала́* (оцінка за розміром), *гірка́* (дитяча) – *гірка́* (кава).

Форморозрізнявальна функція наголосу виступає засобом диференціації граматичних значень однакових форм слів; поряд з цією функцією реалізується семантико-граматична функція наголосу. Це стосується випадків, коли за допомогою наголошування відбувається розмежування і лексичного, і граматичного значення слів, що мають тотожну фонемну будову в межах одного лексико-граматичного класу, а

також у випадку фонемного збігу різнонаголошених форм, які належать до різних частин мови, наприклад, іменників і дієслів.

У мовленні досить часто плутають наголошування іменників першої відміни у родовому відмінку однини і називному та знахідному множини, в яких наголос виконує форморозрізнявальну функцію: *гілки* (Р.в. однини) – *гілкі* (Н.в. та Зн.в. множ.), *пляшки* (Р.в. однини) – *пляшкі* (Н.в. та Зн.в. множ.), *сніжки* (Р.в. однини) – *сніжки* (Н.в. та Зн.в. множ.) та ін.

За допомогою наголосу у дієсловах можна розрізнити їх майбутній та теперішній: *пізнають* (майб.час) – *пізнаю'ть* (тепер.час); доконаний і недоконаний вид дієслова: *прислухалась* (недоконаний вид) – *прислухалась* (доконаний вид), *заклика́ти* (недоконаний вид) – *закли́кати* (доконаний вид), ін.

Таким чином, беручи до уваги значимість словесного наголосу для процесів становлення у дитини вмінь звуко-складового структурування, для лексико-семантичних умінь та граматичних уявлень, доцільним є доповнення методик діагностики складової структури слова спеціальними завданнями для визначення у дитини ступеня сформованості умінь оперувати словесним наголосом – правильно сприймати на слух значення слів відповідно до місця наголосу та правильно вживати наголос у власному мовленні). Не зменшуючи значення інших діагностичних завдань щодо обстеження складової структури слова у дітей, висвітлених у методиках А. Маркової, Г. Бабіної, Н. Сафонкіної, Ю. Рібцун, такими завданнями, на нашу думку, повинні стати наступні:

1. перевірка уявлень про смислорозрізнявальну функцію наголосу на прикладі слів-омографів (іменників, прикметників, прислівників, дієслів);

2. перевірка уявлень про форморозрізнявальну функцію наголосу на прикладі іменників (диференціація іменників першої відміни у родовому відмінку однини і називному та знахідному відмінку множини);

3. перевірка уявлень про форморозрізнявальну функцію наголосу на прикладі дієслів (диференціація дієслів доконаного та недоконаного виду).

Визначені нами діагностичні завдання дозволять завчасно оцінити перспективи формування у дитини лексичної системності та граматичних узагальнень. Перспективою дослідження є розроблення змістового наповнення визначених нами завдань діагностичного інструментарію логопеда.

Список використаних джерел:

1. Бабина Г.В., Сафонкина Н.Ю. Слоговая структура слова: обследование и формирование у детей с недоразвитием речи. Москва : Книголюб, 2005. 96 с.
2. Большакова С.Е. Преодоление нарушений слоговой структуры слова у детей. Москва : Академия, 2007. 56 с.
3. Маркова А.К. Особенности усвоения слоговой структуры слова у детей, страдающих алалией // Хрестоматия по логопедии. Москва, 1997. Т. II. С. 41–52.
4. Чердніченко Н.В., Гайдаско В.В., Бурдейна О.А., Алексеева Н.Ю., Мележик О.А. Формування та корекція складової структури слова у дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку. Навчально-методичний посібник. Київ : 2019. 130 с.